

Centrum Badań Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24 00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04, 29-35-69
ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41
TELEFON DYŻURNY: 21-34-34

BS/282/ 8 /87

KONIECZNOŚCI, BARIERY I SZANSE
ROZWOJU ROLNICTWA

Listy do prasy i CBOS

Listopad 1987 r.

Różne aspekty funkcjonowania rolnictwa oraz obraz i problemy wsi były w ostatnim czasie przedmiotem kompleksowego zainteresowania badawczego CBOS. Złożyła się nań ankieta "Ludność wiejska o problemach rozwoju wsi i rolnictwa"¹ oraz ankieta prasowa "Jak widzisz wieś i rolnictwo"².

Jednym z elementów ankiety prasowej była wypowiedź w formie listu na temat "Jak widzisz konieczności, bariery i szanse rozwoju i unowocześniania wsi i rolnictwa w naszym kraju do 2000 roku"³. Zadanie respondentów polegało na wskazaniu: czynników utrudniających prowadzenie gospodarstw rolnych, zwiększanie produkcji żywności; codziennych bolączek wiejskiego bytowania i barier podnoszenia poziomu życia ludności rolniczej; warunków i sposobów, które mogłyby przyczynić się do poprawy sytuacji w bliższej i dalszej przyszłości. Wypowiedzi - listy były skierowane najczęściej do redakcji lub władz różnego szczebla i miały bardzo zróżnicowaną objętość /od kilku zdań do kilkunastu stron tekstu/.

W większości należy je traktować jako formę otwartego publicznego wyrażania swoich sądów i przemyśleń na zadany temat.

Przedmiotem analizy jest nie tylko treść listów, ale także rola, w jakiej występują nadawcy, oraz cechy wskazujące na emocje towarzyszące wypowiedzi. Ponadto określono orientacje polityczne nadawców, ich nastroje oraz prognozę rozwoju wsi i rolnictwa.

Na podstawie zebranego w ten sposób materiału nie można orzekać o poglądach ogółu ludności wiejskiej /grupa nadawców listów nie jest bowiem dla niej reprezentatywna/. Jego zaletą jest jednak barwny, "soczysty" język oraz pogłębione potraktowanie niektórych poruszanych problemów.

---

¹ Badanie zrealizowano na reprezentatywnej ogólnopolskiej próbie ludności wiejskiej /N=1466/ w terminie od 15 kwietnia do 20 maja 1987 r.

² Adresowana do czytelników wiejskich; opublikowana w czerwcu 1987 r. w "Nowej Wsi", "Gromadzie - Rolnik Polski" i "Zarzewiu" /N=1317/.

³ Wypowiedzi w formie listu dołączonego do ankiety prasowej nadesłało 446 osób.

1. Kto napisał list?

Tematyka poruszanych spraw oraz fakt zamieszczenia ankiety w prasie rolniczej zdecydowały, że pisali głównie ludzie związani ze wsią i rolnictwem zarówno miejscem zamieszkania, jak i wykonywanym zawodem. Aż 78% nadawców mieszka na wsi, 9,4% w miastach, w tym jedynie 1,9% w dużych /12,6% brak danych/. Dwie trzecie piszących to rolnicy, spośród pozostałych zaś 6,3% stanowią pracownicy umysłowi, 4,9% - robotnicy, 3,7% uczniowie i studenci, 2,6% - pracownicy PGR, RSP lub obsługi rolnictwa /10,3% - inni; 9,2% brak danych/. Przeważają respondenci z wykształceniem podstawowym - 24,9%, zawodowym i średnim rolniczym - 26,9%, w dalszej kolejności - średnim ogólnym i zawodowym - 17,9%, zawodowym 8,3%, wyższym - 7,9% /12,6% brak danych/. Prawie co trzeci piszący należy do organizacji politycznych /15,7% - PZPR; 14,8% - ZSL/. Podobnie liczną grupę stanowią członkowie kółka rolniczego /32,7%/ oraz GS i innych organizacji spółdzielczych /34,5%. Jedynie 8,5% należy do organizacji młodzieżowych i tyleż samo do kół gospodyń wiejskich. Wśród autorów listów zdecydowanie dominują mężczyźni - 70,6% /kobiety - 20,6%; brak danych - 8,8%.

Opisany skład społeczno-zawodowy grupy nadawców listów nie odpowiada strukturze socjodemograficznej ludności wiejskiej naszego kraju. Potwierdza się więc niemożność wnioskowania o poglądach ogółu ludności wiejskiej, co nie umniejsza walorów poznawczych tekstu.

2. Do kogo jest adresowana wypowiedź?

Znaczna część /43%/ wypowiedzi ma charakter ogólny - mówiono o tym, co trzeba zrobić w rolnictwie, nie podawano jednak adresata. Pozostałe są skierowane - zgodnie z wcześniejszymi przewidywaniami - do władz różnych szczebli, do redakcji, przy których współudziale CBOS realizowało ankietę prasową, dalej do instytucji i osób związanych z obsługą rolnictwa i odpowiedzialnych za jego stan. Tylko nieznaczna część spraw jest skierowana do konkretnych osób oraz organizacji społeczno-politycznych. Oto szczegółowy wykaz adresatów:

- 1/ władze /władza/ bez określenia szczebla - 11,4% wypowiedzi,
- 2/ władze gminne - 4,5%,
- 3/ władze wojewódzkie i centralne - 9,9%,
- 4/ osoby odpowiedzialne za stan polskiego rolnictwa - 9%,
- 5/ ministerstwo rolnictwa - 3,8%,
- 6/ instytucje zajmujące się obsługą rolnictwa - 6,3%,
- 7/ organizacje społeczno-polityczne: PZPR, ZSL, ZMW, PRON - 2%,
- 8/ redakcja - 15,7%,
- 9/ konkretna osoba - 2,7%,
- 10/ inni adresaci - 12,3%.

O wyborze adresata decydują niektóre cechy socjodemograficzne. Do władz centralnych i wojewódzkich zwracają się częściej mężczyźni niż kobiety. Również pod adresem władz wyższego szczebla, ministerstwa rolnictwa, instytucji obsługi oraz organizacji społeczno-politycznych częściej zgłaszają swoje uwagi nadawcy listów mieszkający w miastach; pochodzący ze wsi zwracają się częściej do władz gminnych. Członkowie PZPR rzadziej niż należący do ZSL i bezpartyjni piszą "do redakcji", a bezpartyjni najczęściej wypowiadają się ogólnie - co trzeba zrobić w rolnictwie, co dolega, bez podania adresata. Ciekawe, że wśród tych, którzy zwrócili się do organizacji społeczno-politycznych, nie ma członków PZPR - 12,5% to członkowie ZSL, a 75% to bezpartyjni /12,5% brak danych/.

Do władz /bez określenia szczebla/ najczęściej piszą respondenci do 19 roku życia /16,7%/ , najrzadziej w wieku 30-39 lat /6,1%/. Oni i respondenci najstarsi częściej niż pozostali adresują uwagi o barierach i możliwościach rozwoju rolnictwa do osób odpowiedzialnych za jego stan.

Rolnicy rzadziej niż nie trudniący się uprawą roli sygnalizują sprawy bez wskazania winnych obecnego stanu lub odpowiedzialnych za przezwyciężenie istniejących trudności.

3. Kim są nadawcy?

Rodzaj sprawy, sposób jej przedstawienia oraz stosunek do władzy i ustroju określał rolę, w jakiej występował nadawca listu. Każdy z respondentów mógł wystąpić w wielu rolach jednocześnie, np. petenta proszącego o interwencję we własnej sprawie, doradcy wskazującego, jak rozwiązać trudne sprawy w skali makro, oraz społecznika przedstawiającego sprawy lokalne. Wyodrębniliśmy następujące typy nadawców /kolejność według częstości występowania/:

1/ sygnalizator /zgłaszający sprawę makro bez podania sposobu ich rozwiązania/ - 36,3%;

2/ identyfikujący się z wsią polską, rolnictwem indywidualnym - 26,2%;

3/ doradca /zgłaszający sprawę makro z podaniem sposobu ich rozwiązania/ - 21,3%;

4/ żądający zmian - 19,7%;

5/ przedstawiciel pokolenia bądź grupy społeczno-zawodowej - 13,2%;

6/ nieufny - nie wierzący w pozytywne przemiany w rolnictwie - 9,2%;

7/ petent - interwencje we własnej sprawie - 7,2%;

8/ społecznik - sprawy lokalne do załatwienia - 3,4%;

9/ marzyciel - myślenie życzeniowe - 2,9%;

10/ inni - 2,7%.

Kobiety częściej /13,0%/ niż mężczyźni /5,4%/ zwracają się o interwencję we własnej sprawie i występują jako przedstawicielki pokolenia lub grupy /głównie przedstawiają bolączki kobiet wiejskich/. Mężczyźni natomiast częściej są doradcami, częściej też wysuwają konkretne żądania. Wiek i zawód nie wywiera istotnego wpływu na rolę, w jakiej występują nadawcy. Natomiast członkowie ZSL zdecydowanie częściej niż należący do PZPR zgłaszają sprawy lokalne do załatwienia. Ci ostatni również rzadziej niż pozostali identyfikują się z wsią i rolnictwem indywidualnym.

Prezentowane w listach nastawienie do rzeczywistości społeczno-politycznych wskazuje, że listy pisali głównie niezadowoleni z własnej sytuacji, stanu polskiego rolnictwa i poczynań władzy. Tylko nieco ponad 4% akceptuje władzę i wspiera jej poczynania - krytycznych wobec działań władzy jest 47,3% respondentów, przy czym w 31,8% jest to krytyka niekonstruktywna, a w 16,1% zawierająca wskazania, gdzie można znaleźć środki zaradcze na trudności i niedomagania. Na "negatywnym biegunie" tego wymiaru znajduje się 7,8% nadawców - to ci nieprzejednani wobec władzy i ustroju, a przy tym krytykujący wszystko i wszystkich. Na środku lokują się nadawcy o orientacji narodowej, obywatelskiej - 15,7%, dla których ważne są sprawy kraju, ojczyzny i innych obywateli.

W przypadku blisko czwartej części nadawców listów nie udało się ustalić ich orientacji politycznej, stosunku do władz i ustroju.

Elementy konstruktywne w krytyce władz częściej obserwujemy w wypowiedziach mężczyzn /19,4%/ niż kobiet /8,7%/, podobnie częściej w wypowiedziach rolników /36,7%/, głównie mających duże gospodarstwa rolne, niż przedstawicieli pozostałych zawodów /20,5%/.

4. Nastroje - prognoza - emocje

Mówiąc o nastrojach autorów listów i formułowanych przez nich prognozach, należy mieć na uwadze, że są to odczucia i przewidywania przede wszystkim bardzo niezadowolonych, których sytuacja, w jakiej się znaleźli, lub szczególnie wrażliwość na występujące nieprawidłowości skłoniła do chwycenia za pióro i podzielenia się swoimi troskami i stanem ducha.

Nastroje nadawców wyraża dokonana przez nich ocena polityki rolnej i obecnej sytuacji w rolnictwie. Spośród ogółu autorów listów 70,9% twierdzi, że sytuacja w rolnictwie jest bardzo zła, że nie widać oznak poprawy, w tym 16,4% określa ją jako tragiczną, katastrofalną. Tylko 2,3% akceptuje politykę rolną i sytuację w rolnictwie, 6,5% dostrzega zarówno plusy, jak i minusy, a 3,4% minusy z elementami poprawy. Szansę na polepszenie widzi jedynie 7,9% respondentów; stabilizację sytuacji na dotychczasowym poziomie przewiduje 4,7% nadawców, a 23,1% niekorzystne zmiany i prawie tyle samo zdecydowane pogorszenie położenia rolnictwa indywidualnego.

Tym pesymistycznym ocenom i prognozom towarzyszą przeważnie takie emocje, jak gniew, niezadowolenie, brak akceptacji, o różnym stopniu nateżenia - 46,2% respondentów. Blisko czwartą część nadawców listów cechuje lęk i apatia - brak wiary w przyszłość oraz rozczarowanie, poczucie zawodu. Trzecią, znaczącą grupą /21,7%/ są ci, którzy wypowiadając się w listach zachowują spokój, opanowanie i rozwagę. Emocje o pozytywnym zabarwieniu /zadowolenie, akceptacja/ towarzyszą tylko 2,5% wypowiedzi.

5. Bariery i szanse

Analiza treści otrzymanych listów daje odpowiedź na pytanie, co jest najbardziej potrzebne wsi i rolnictwu, czego najbardziej brakuje dla jego harmonijnego rozwoju i większej nowoczesności, czyli co jest najważniejsze dla tych, od których zależy wyżywienie całego społeczeństwa. Najbardziej charakterystyczną cechą analizowanych wypowiedzi jest ich pesymistyczny ton. Znacznie częściej dostrzega się bariery i utrudnienia w pracy na roli i produkcji żywności oraz narzeka na codzienne bolączki i niższy w porównaniu z miastem poziom życia niż wskazuje sposoby i dostrzega szanse zwiększania produkcji żywności.

Przytaczane w listach szanse i bariery rozwoju i unowocześnienia wsi i rolnictwa można sprowadzić do następujących grup problemowych:

- 1/ trudności w zakupie środków do produkcji rolnej;
- 2/ ceny płodów rolnych, środków produkcji, opłacalność produkcji;
- 3/ poziom usług i obsługi rolnictwa;
- 4/ poziom życia na wsi;
- 5/ polityka władz wobec wsi i rolnictwa;
- 6/ problemy określonych typów gospodarstw rolnych i grup rolników.

Największą barierą wzrostu produkcji rolnej, zdaniem respondentów, są trudności w zakupie środków do tej produkcji, takich jak: pasze, nawozy, środki ochrony roślin, maszyn rol-

nicze, części zamienne, materiały budowlane itp. Pisano o tym w prawie co drugim liście /43%, przy czym w jednych spokojnie, rzeczowo, w innych zaś z oburzeniem żądając natychmiastowej poprawy.

Mój mąż chcąc ciągnik, musiał się tyle naganiać, nazałatwiać, naprosić, przecież on nim nie wyjedzie na wczasy ani za granicę, tylko musi się nim ciężko napracować.

A również tracę na tym, że nie mogę uzyskać chłodziarki do mleka, bo na to zapotrzebowanie jest duże.

Ja mam 58 lat i tylko 3 razy udało mi się kupić węgiel w GS-ie, a tak to kupuję u złodziei, inaczej człowiek by zmarł żywcem.

W tej chwili kupno węgla i nawozów uraga wszelkim zasadom człowieczeństwa i śmiem twierdzić, że jest łamane prawo człowieka rolnika, który nie ma się do kogo zwrócić o pomoc, bo wszędzie jest zbywany byle czym /.../.

Dawniej za nie wykupione nawozy karano rolnika na kolegium. Kogo ma ukarać rolnik za brak nawozów?

Problem wysokich cen na środki do produkcji rolnej poruszało w swych listach 30,3% respondentów.

Jak to łatwo podnieść ceny nawozów, pasz, środków ochrony roślin o 50%, a jak trudno ceny skupu o kilkanaście procent.

Obecnie rolników zastępują maszyny, na które rolnika coraz mniej stać ze względu na ich cenę. Kilka lat temu były one tańsze.

Na niską jakość środków produkcji narzekał co dziesiąty nadawca listu.

Aby produkcja dla rolnictwa była w lepszej jakości, a zarazem tańsza.

W Polsce Ludowej jest bardzo trudno o środki do produkcji rolnej i do tego są dość często bardzo złej jakości.

Ceny rosną w zastraszającym tempie, a jakość towarów tak się obniżyła, jak nigdy, np. w ubiegłym roku kupiłem śrutownik i po pół roku już złom.

Ciągniki i maszyny rolnicze są coraz gorszej jakości. Zdarza się często, że psują się nie tylko przy pierwszej pracy, ale już w drodze na pole.

W sumie więc sprawa dostępności /niemożność nabycia i wysokie ceny/ oraz złej jakości narzędzi i innych środków pracy

jest postrzegana przez zdecydowaną większość /83,4%/ respondentów jako zasadnicza bariera utrudniająca, a niejednokrotnie uniemożliwiająca rolnikom osiągnięcie zadowalających efektów produkcji.

Również w tym obszarze najczęściej piszących upatruje szanse poprawy sytuacji w rolnictwie. Likwidując trudności w zakupie środków do produkcji rolnej /28,3%/, obniżając ich ceny /9,6%/ oraz podnosząc jakość i nowoczesność, stworzono by przesłanki lepszej, wydajniejszej produkcji i podniesienia poziomu życia.

Konieczna poprawa w zaopatrzeniu w środki do produkcji rolniczej: maszyny, ciągniki, a także węgiel i środki ochrony roślin; niepodnoszenie cen na środki chemiczne - w ich stosowaniu największa rezerwa, szansa podniesienia produkcji i wydajności z hektara.

Przemysł musi zwiększyć dostawy środków produkcji, a do tego jakość musi być lepsza.

Rozwój i unowocześnienie wsi do 2000 roku jest możliwe tylko w przypadku zachowania i realizacji m.in. takich uwarunkowań, jak:

- upowszechnienie dostępu do sprzętu i maszyn rolniczych, a także innych środków do produkcji /opat, nawozy, środki ochrony roślin/,*
- podniesienie jakości sprzętu rolniczego oraz zapewnienie ciągłości dostaw części zamiennych, a dla gospodarki uspołecznionej paliwa.*

W znacznej części wypowiedzi zwracano uwagę na pogarszanie się relacji cen artykułów rolnych i przemysłowych, małą opłacalność produkcji rolnej /22,6%/ i niskie ceny skupu produktów rolnych /13,2%/, a także zbyt wysokie podatki i składki emerytalne /22,6%/.

W samej rzeczy polityka rolna nie byłaby taka zła, gdyby nie te galopujące ceny, rolnik nie wie, czego się trzymać, co się opłaca.

Podatek płacimy równowartością kwintali żyta. Dlaczego by nie zastosować tego miernika do kupna maszyn, części budowlanych?

Nie do pomyślenia, żeby ćwiartka oranżady kosztowała 20 zł, tyle co 1 litr mleka w trzeciej klasie.

Wsi po takiej cenie, co ustala państwo, nie opłaca się produkować.

Gdybyśmy dyskutowali dniem i nocą na temat rolnictwa, a nie stworzyliśmy warunków ekonomicznych opłacalnych, stałych, ażeby rolnik odczuł to na własnej kieszeni, a nie w środkach masowego przekazu, nie da tej produkcji na co polskie rolnictwo stać.

Dlaczego winduje się w górę wszystkie rzeczy przemysłowe, a rolnicze stoją w miejscu?

Dlaczego my chłopcy robotnicy musimy płacić przymusowo składki, jeżeli otrzymamy emeryturę w zakładzie pracy. Dlaczego rolnik chcąc otrzymać emeryturę, musi oddać cały dorobek swojego życia, warsztat, na który krwawo zapracował przez dziesiątki lat, a nawet pokolenia!

Duże są obciążenia finansowe gospodarstw chłopskich, a mała pomoc w środki do produkcji rolnej od rządu.

Zlikwidowanie tego stanu rzeczy, a więc zapewnienie wyższych opłacalnych cen na produkty rolne i korzystnej relacji cen artykułów rolnych i przemysłowych jako szansę rozwoju wsi wymienia 22,4% respondentów, a 4,9% upatruje poprawy sytuacji w obniżeniu wysokości podatków i składek emerytalnych.

Jeżeli za tonę truskawek czy malin możemy uzyskać tyle dolarów co za Fiata 126 P, to wystarczy w kraju podnieść cenę skupu o 100%, a wówczas chętnych do produkcji nie braknie. Producent będzie zadowolony i kraj będzie miał korzyść.

Następna grupa problemów stosunkowo często poruszanych w listach jest poziom usług i obsługi rolnictwa. Na złą organizację usług dla rolnictwa, nieterminowość, bałagan w SKR, niską jakość tych usług i zbyt wysokie ich ceny narzeka 17,6% respondentów, a na niską jakość obsługi wsi i rolnictwa, brak infrastruktury /sklepów, zakładów usługowych, wodociągów, oświetlenia dróg, gazu, dróg dojazdowych/, złą obsługę w GS-ach itp. - 16,8%.

Byłem na początku maja w POM-ie po gumki do kolektora do dojarki i trzech mi przepisywało kwity, jeden drugiemu zlecał, jaka ta administracja nieudolna i rozdęta, a narzekają, że mało ludzi mają do pracy.

A ty rolniku odbieraj maszyny za grube pieniądze bez narzekania, bo jak ci się nie podoba, to nic nie dostaniesz. Z usterkami możesz jeździć do POM-u co tydzień, nikt ci czasu ni pieniędzy nie zwróci.

Żeby po 100 kg nawozu czekać pod magazynem GS-u jak to było w tę wiosnę, to się najgłupszemu chłopu w głowie nie mieści.

... no bo w mieście jest chodnik, na wsi błoto, nad chodnikiem lampa się pali, a na wsi ciemno, w mieście tramwaj, autobus czy taksówka, a na wsi "dwójka".

Przełamanie tych barier mogłoby być szansą dla polskiego rolnictwa według 17,2% respondentów.

Kolejną dziedziną ze sfery obsługi, która budzi niezadowolenie 16,4% nadawców, jest złe funkcjonowanie urzędów i instytucji, biurokracja, opieszałość urzędników itp.

Jeszcze raz respektujemy ustawy wszyscy bez wyjątku, bez względu na zajmowane stanowisko. Chłop gdy złamie ustawę, karze się go, ale urzędnik administracji to święta krowa, a już urzędnik GS-u ten to już zawsze ma rację, nawet gdyby obdarł człowieka ze skóry.

Wieś musi żyć gorzej, coraz gorzej, przedtem w gminie naszej było 6 pracowników, dzisiaj 36 i nie ma komu, żeby coś załatwił, a wieś na tych pasożytów musi pracować.

W gminie przed wojną był wójt, sekretarz i stójczyk, a dziś w gminie ich tyle siedzi i herbatkę popija.

... a jak przyjdzie wypłacić raz na parę lat odszkodowanie, to ileż tu krętów, wymigań. Największym krętaczem w całej PRL jest właśnie PZU.

Istotnymi problemami obsługi rolnictwa, właściwego wykorzystania płodów rolnych i opłacalności produkcji są: zła organizacja skupu i kontraktacji i tzw. klęski urodzaju. Nieprawidłowości te wywołują niezadowolenie, oburzenie, sprzeciw lub żądanie poprawy u 10,1% wypowiedających się w formie listownej; 6,6% uważa, że zmiany w tym zakresie mogłyby stanowić szanse rozwoju rolnictwa.

W zeszłym roku zgniła mi tona jabłek, bo urodziło się tego owocu, więc otrzęśliśmy tych jabłek, bo przyjmują spady w Spółdzielni Ogrodniczej, na drugi dzień już nie przyjmują - dopiero za miesiąc przyjmowali, niestety już nie było co wieść.

Świnia przerośnie kilka kg - II klasa, gorsze mięso czy co? Ale trzeba rolnika po kieszeni - niech wie, że przemysł idzie z postępem i 131-kilogramowy tucznik nie zmieści się na taśmie przetwórczej.

Przede wszystkim należy rozbudować przechowalnictwo płodów rolnych, aby chłop przy skupie nie stał po kilka godzin i w dodatku wrócił z towarem do domu, a tak się dzieje.

Zwiększyć kontrolę na punktach skupu, tam panują wielkie nieuczciwości.

W blisko co czwartym liście /22,6%/ sygnalizowano sprawę traktowania ludności rolniczej jako obywateli drugiej kategorii /brak kartek na mięso, utrudniony dostęp do oświaty, kultury, słabe możliwości korzystania z usług placówek służby zdrowia, brak szacunku dla pracy rolnika/. Wiąże się z tym brak chętnych do pracy w rolnictwie. Dwóch na pięciu autorów listów pisze, że wieś się starzeje, a młodzi nie chcą pracować na roli, uciekają do miasta, bo na wsi nie widzą dla siebie perspektyw, wybierają łatwiejsze, wygodniejsze życie w mieście. Jednocześnie 20,2% wskazuje, że szansa tkwi w młodych, zaradnych, obrotnych, trzeba więc zahamować ich odpływ ze wsi /niektórzy tego żądają/, stworzyć warunki i zachęty, żeby młodzi obejmowali gospodarstwa. O traktowanie ludności rolniczej na równi z mieszkańcami miast upomina się 14,8% respondentów.

... dać do szkół na wsi nauczycieli wykwalifikowanych, zadbać o dzieci wiejskie /przedszkola, wycieczki, kolonie itp./.

Bardzo bolesną sprawą jest traktowanie rolnika i nieliczenie się z nim.

Rolnika traktuje się jak niewolnika, jak człowieka gorszej kategorii. Kto pyta rolnika, ile wynosi jego dniówka?

Przede wszystkim żeby nie było różnicy między rolnikiem a robotnikiem w mieście. Robotnik ma zapewnione mieszkanie, jeszcze wymaga c.o.

Obecnie brakuje żony dla rolnika, a wkrótce zabraknie i rolnika.

Poważne bariery w unowocześnianiu wsi stanowi: zły stan lub zupełny brak placówek kulturalno-oświatowych, brak lekarzy, dentystów, ośrodków zdrowia.

W naszej wsi odczuwamy brak rąk do pracy. Młodzież ucieka do miasta. Tam jest łatwiej żyć, są lepsze wygody. A żeby zatrzymać młode pokolenie na wsi, trzeba stworzyć im znośne warunki i więcej zainteresowania ze strony urzędu.

Najchętniej rzuciłbym wszystko i przeprowadził się do miasta, bo mam dość takiego życia. Dzieciakom nie pozwolę pracować na gospodarstwie. Jeśli państwo tak dalej będzie traktować rolników, to zobaczymy, a na zastępców gospodarstw - Rząd będzie musiał szukać głupich i mocnych, tylko czy ich znajdzie?

A jaką przyszłość ma młodzież na wsi? Rolnictwo indywidualne się starzeje i wykruszają się ci, co kochają ziemię i inwentarz.

Niekorzystna, mało stabilna polityka władz w stosunku do rolnictwa, poczucie zagrożenia, dążenie do kolektywizacji - te negatywne oceny i niepokoje wyraża 14,1% nadawców, 11,4% nie postrzega w praktyce konkretnych przejawów realizacji planów rozwoju rolnictwa, krytykuje propagandę dotyczącą rolnictwa, twierdzi, że dużo się mówi, a mało robi; według 9,2% państwo /władze/ dyskryminuje gospodarstwa indywidualne faworyzując PGR-y i RSP przy zaopatrywaniu w maszyny i środki do produkcji. O tym, że usunięcie tych barier stałoby się impulsem do uzdrowienia polskiego rolnictwa, mówi 11,9% zainteresowanych.

Aby zmiany na lepsze było widać, polityka rolna musiałaby się zmienić i to bardzo, a to nie jest możliwe w moim mniemaniu.

Minister rolnictwa Zięba stale mówi, że prowadzi stabilną politykę rolną, na czym ona polega, chyba na tym, że w lipcu 1986 roku ceny produktów rolnych podniesiono o 12%, a artykułów przemysłowych, maszyn i części o 100% i to kilka razy w roku.

Nie widzę szans rozwoju polskiego rolnictwa - 40 lat wycisku i poniżania rolnika ...

W ogóle polityka wobec rolnika jest od czasu zakończenia wojny wroga; rząd ma swoje gospodarstwa, które żadnego dochodu nie dają, a rolnika indywidualnego gnębi i mówi, że jest sojusz robotniczo-chłopski, ale tylko na papierze.

Rozwój rolnictwa w Polsce przypomina jazdę zahamowanego samochodu.

Perspektywa więc jest, ale słowami bez pokrycia nie przybliżymy jej realizacji. Precz z pozorowanymi gestami pomocy dla rolnictwa.

Jak najszybciej należy zaświecić wreszcie to zielone światło dla rolnictwa, o którym tak się dużo mówiło, bo do tej pory to raczej świeci się, ale czerwone.

Wszelkie dysputy i pomysły inżynieryjne o ile w czyn przekuwane nie są, to są niczym innym jak tylko próśniactwa zabawą.

Traktować gospodarkę prywatną na jednakowych zasadach z uspołecznioną.

Istnieją możliwości szybkiego wzrostu produkcji indywidualnej na zasadzie uczciwego, niekłamanego traktowania każdego z sektorów równo.

Stosunkowo niewielki procent wypowiedzi dotyczy problemów specyficznych dla określonych typów gospodarstw:

1. Problemy gospodarstw małych, słabych, podupadłych /7,2%/:
  - słabe gleby, brak maszyn,
  - gospodarstwa małe obszarowo, rozdrobnione,
  - brak środków na inwestycje i maszyny.

Barierą rozwoju jest drobnohektarowe gospodarstwa - problem jednak jest i z tym, bo gdzie rolnik ma dokupić gruntów, jeśli w okolicy nie ma wolnych.

Barierą najwyższą jest straszne rozdrobnienie polskiego rolnictwa. Nie można myśleć o intensyfikacji rolnictwa, jeżeli większość gospodarstw to małe, nastawione wyłącznie na utrzymanie się przy założeniu, że dochód jest minimalny.

2. Problemy typowe dla gospodarstw chłopów robotników /3,1%/:
  - brak czasu na obrobienie ziemi,
  - brak maszyn i niedostępność usług,
  - brak czasu wolnego,
  - konieczność płacenia podwójnych składek emerytalnych.

Piszę z regionu, gdzie przeważają gospodarstwa chłopów robotników - z każdym rokiem upadają one.

3. Problemy rolników młodych, rozpoczynających gospodarowanie, którzy kupili gospodarstwa słabe bez maszyn i budynków /7,0%/.
Dobrze byłoby stworzyć fundusz pomocy początkującym rolnikom.

Przecież czy jesteśmy młodzi też chcemy przeżyć tę młodość częściowo na rozrywce, podróżach, a nie tylko na pracy.

Zwiększyć skalę i zakres ulg inwestycyjnych w szczególności dla młodych początkujących rolników.

4. Problemy typowe dla gospodarstw regionu, np. górskie województwa /1,3%/;

W terenach górskich rolnik obecnie dokłada do gospodarstwa zarobki w lasach państwowych w okresie zimy.

Są regiony kraju gospodarczo zapóźnione, o niskiej wydajności z ha, małej hodowli, dużą rolę powinna odegrać tam służba rolna i ośrodki postępu rolniczego.

Inne bariery, wymieniane wprawdzie stosunkowo rzadko, jednak niewątpliwie uciążliwe dla zainteresowanych, to:

1/ łapownictwo - protekcyjna sprzedaż, klikowość, układy z władzami na danym terenie /7,6%/;

... jeśli są one /maszyny i urządzenia/ przydzielone i sprzedawane po znajomości i dzięki jakimś tam protekcjom.

Posiadam 11 ha użytków zielonych, ale dyrektor chciał uznać tylko 6 i nie było mowy o zmianie tej decyzji. I co tu ukrywać, argumentem przekonującym była kawa i koniak.

2/ zła /rabunkowa/ gospodarka ziemią, przeznaczanie dobrych gleb na cele budowlane, nie zagospodarowane odłogi itp. /7,2%/; szansę dla rolnictwa w uzdrowieniu tej sytuacji dostrzega 9,2% respondentów.

W mojej wsi jest taka sytuacja, że co trzecie gospodarstwo nie posiada następców, gdzie ziemia w 80% stanowi I i II klasę i w tych warunkach nie ma komu ziemi wydzierżawić i zaczynają powstawać pierwsze odłogi.

Nic się nie robi, aby grunty opuszczone czy zabrane przez administrację przekazane były dobrym rolnikom posiadającym przyległe grunty orne.

3/ sposób sprawowania władzy, ustrój, sojusze itp. /5,8%/;

Nasza konstytucja, a szczególnie jej początek przypomina carską, z tą różnicą, że tam był car, a tu partia. Po co etaty gminnych i innych sekretarzy partii, funkcję tę niech sprawują społecznie, a nie za pieniądze.

Lenin w swoim czasie pisał "Państwo, w którym policjant zarabia więcej niż nauczyciel, nazywamy policyjnym. Ludzie chcą demokracji, a nie dyktatury proletariatu, a już w żadnym wypadku nie dążą do socjalizmu.

4/ niski poziom wiedzy fachowej rolników - przestarzałe metody gospodarowania, brak wykwalifikowanych kadr, słabo zorganizowane poradnictwo itp. /4,9%/.

Wreszcie opłakany stan wiedzy rolniczej i ogólnej wśród rolników.

Musi być więcej rolników z powołania, o odpowiednim poziomie wiedzy fachowej, a nie pseudorolników.

Poradnictwo rolnicze na wsi jest bardzo słabe, zwłaszcza jeśli chodzi o nowe odmiany zbóż, ziemniaków i innych upraw, zwalczanie szkodników roślin i zbóż, nawożenie i pielęgnację.

Kolejna szansa dla rolnictwa postrzegana przez 9% respondentów to uzdrowienie gospodarki, lepsze nią zarządzanie.

Moje zdanie jest takie, że pomimo osiągnięć w niektórych dziedzinach w naszym kraju nie ma gospodarza, wszędzie jest bałagan, nieład, chłop odsyłany od biura do biura i nie może załatwić nic dla siebie.

Pomoc dla rolnika? Przestać szkodzić głupimi zarządzeniami.

Przedstawione w listach bariery to czynniki, okoliczności i uwarunkowania hamujące rozwój i modernizację polskiej wsi. Ich przezwyciężenie może stać się "akceleratorem" i "katalizatorem" przemian. Autorzy listów domagają się przede wszystkim zapewnienia dostępności środków do produkcji rolnej /nawozów, maszyn, pasz, środków ochrony roślin, części zamiennych itp./, dobrych jakościowo i niedrogich, a także opłacalności produkcji i korzystniejszej relacji cen artykułów rolnych i przemysłowych, czyli takich cen na wytwory pracy rolnika, które byłyby wystarczającym ekwiwalentem za jego ciężką pracę i pozwoliłyby inwestować w gospodarstwo. Wtedy zniknie zapewne problem braku chętnych do pracy w rolnictwie i niewielkiego zainteresowania zawodem rolnika ze strony ludzi młodych /zwłaszcza kobiet/. Obecnie bowiem większość z nich ucieka do miasta w poszukiwaniu lepszej pracy i łatwiejszego, wygodniejszego życia, nie widząc dla siebie perspektyw na wsi. Przyczyny tego - zdaniem rolników - to także brak stabilnej polityki rolnej, plany i priorytety

dla rolnictwa przeważnie na papierze oraz lepsze traktowanie gospodarstw uspołecznionych w porównaniu z chłopskimi. Również poziom życia na wsi - utrudniony dostęp do kultury, oświaty, służby zdrowia, a także niska jakość obsługi ludności wiejskiej, brak sklepów, zakładów usługowych, wodociągów, oświetlenia, dróg itp. - zniechęca ludzi młodych do przejmowania gospodarstw, chyba że *"rolnictwo kocha się jak żonę i dzieci"*, jak pisze jeden z respondentów. Inny mówi *"Przywiązanie do ziemi i żądza posiadania ziemi to największe bogactwo narodowe ... Ziemia dla chopa jest przedmiotem handlu, ale i warsztatem pracy i przedmiotem miłości"*.

Obraz problemów polskiego rolnictwa, jaki wyłania się z lektury listów, nie nastroja optymistycznie. Wiele codziennych trudności oraz spraw wymagających systemowego załatwienia wywołuje niezadowolenie, oburzenie, brak wiary w przyszłość i apatię. Dominują krytyczne nastawienia wobec polityki rolnej. Wynika to z jednej strony z realnych niedostatków /dostępność, opłacalność, poziom życia/, z drugiej zaś z pewnych subiektywnych przeświadczeń i stereotypów o ucisku chłopa i wyższym, bardziej dostatnim i wygodnym poziomie życia w mieście.